

Kluczowe kwestie badania – nowy element w raportowaniu biegłych rewidentów

MAŁGORZATA KUTERA *

Streszczenie

Obecnie zachodzą poważne zmiany w sposobie raportowania przez biegłych rewidentów wyników audytu. Nastawione są one głównie na przedstawienie szerszego kontekstu pracy audytorów w celu efektywniejszej analizy ich wniosków. W tym kontekście szczególnie interesujący jest obowiązek prezentacji w sprawozdaniu biegłego rewidenta kluczowych kwestii badania (*Key Audit Matters* – KAM's) odnoszących się do obszarów o największym stopniu ryzyka. W związku z powyższym celem artykułu jest prezentacja stopnia implementacji zmian w raportowaniu biegłych rewidentów przy audycie sprawozdań finansowych największych spółek na polskim rynku oraz identyfikacja kluczowych zagadnień badania i procedur weryfikacyjnych stosowanych przez audytorów. Szczegółnej analizie poddano sprawozdania audytorów z badania skonsolidowanych sprawozdań finansowych 30 największych spółek notowanych na rynku podstawowym warszawskiej GPW za lata 2014–2016. Łączna próba obejmuje 90 opinii. Podstawę metodyki badawczej stanowiła głównie analiza przypadków, zaś do sformułowania wyników wykorzystano wnioskowanie dedukcyjne i indukcyjne, z wykorzystaniem metody analizy oraz syntezy. Wyniki badań pokazały, że część biegłych rewidentów na bieżąco wdrażała nowe elementy raportowania. Analiza treści sprawozdań wskazała, że do kluczowych kwestii badania audytorzy zaliczają głównie szacowanie utraty wartości aktywów, ujmowanie przychodów ze sprzedaży, ujawnianie roszeń, spraw spornych i zobowiązań warunkowych oraz rozliczanie aktywów z tytułu odroczonego podatku dochodowego. Audytorzy dość szczegółowo prezentują również uzasadnienie wyboru danego obszaru ryzyka oraz zastosowane techniki weryfikacyjne.

Słowa kluczowe: sprawozdanie biegłego rewidenta, rewizja finansowa, kluczowe kwestie badania.

Abstract

Key research issues – a new element in auditor reporting

Significant changes are being made to the way independent auditors report audit results. They are generally oriented towards the broader context in which the auditors worked to analyse their conclusions more effectively. What is particularly interesting in this context is the auditor's duty to present Key Audit Matters (KAMs) concerning areas of the highest risk. In light of the above, the purpose of this article is to present the extent to which changes have been implemented in independent auditors' reports from the audits of the financial statements of the largest companies on the Polish market and to identify both the key audit matters as well as the verification procedures applied by auditors. Auditors' opinions from the audits of consolidated financial statements of the 30 largest companies listed on the main market of the Warsaw Stock Exchange for the years 2014–2016 were analysed in detail. The total sample comprised

* Dr Małgorzata Kutera, adiunkt, Instytut Ekonomii, Finansów i Zarządzania, Uniwersytet Jagielloński, malgorzata.kutera@uj.edu.pl, ORCID 0000-0002-7029-2454.

90 opinions. The research methodology consisted mainly of case studies, with deductive and inductive reasoning used to formulate conclusions based on the analysis and synthesis method. The results of this research indicate that some independent auditors have been implementing new elements of reporting on a current basis. An analysis of the contents of their opinions has shown that the auditors mainly include the estimates of asset impairment, the recognition of sales, the disclosure of claims, disputed matters and contingent liabilities as well as accounting for deferred income tax assets in Key Audit Matters. Auditors also give quite detailed reasons for selecting the specific KAM and the verification techniques used.

Keywords: independent auditor report, financial audit, Key Audit Matters.

Wprowadzenie

Obecnie zasady wykonywania zawodu biegłego rewidenta podlegają gruntownym zmianom. Dotyczą one zarówno kwestii formalnych, jak i merytorycznych związanych z metodologią badania sprawozdań finansowych. W tym kontekście szczególne znaczenie mają nowe wytyczne dotyczące sposobu komunikowania przez audytora wyników swojej pracy. Praktyka pokazała, że dotychczasowa forma opinii wydawanej przez biegłego rewidenta nie odgrywa już swojej roli. Zmieniło się zapotrzebowanie informacyjne czytelników sprawozdań finansowych, którzy chcą mieć możliwość poznania szerszego kontekstu pracy audytorów w celu efektywniejszej analizy wniosków ujętych w ich sprawozdaniach. Potwierdzają to m.in. badania reakcji inwestorów na wdrażane zmiany (FRC, 2016).

W związku z powyższym opracowano nowy model raportowania przez biegłych rewidentów. W skali ogólnosiwiatowej zaktualizowane wytyczne zostały zawarte w *International Standards on Auditing*. Konkretnie rozwiązania wdrożono też na poziomie Unii Europejskiej. Należy dodać, że niektóre państwa nie czekały na odgórną nowelizację tych przepisów, tylko same wcześniej podjęły decyzję o zmianach w sposobie raportowania wyników prac audytorów. Można do nich zaliczyć przykładowo Wielką Brytanię i Australię.

Szczególnie interesujący w kontekście omawianych zmian jest obowiązek przedstawienia przez audytora kluczowych kwestii badania (KAM's) oraz zastosowanych w ich kontekście procedur weryfikacyjnych. KAM's odnoszą się do tych kwestii, które w ocenie biegłego rewidenta miały największe znaczenie przy audycie sprawozdania finansowego za dany okres sprawozdawczy (IAASB, 2015). Obszar ten stał się już przedmiotem badań naukowych, aczkolwiek ich zakres nie jest jeszcze zbyt szeroki. Najwięcej prac dotyczy relacji między kluczowymi kwestiami badania a różnymi aspektami funkcjonowania podmiotów i audytorów. Można tu wymienić analizy zakresu ujawnień KAM's i odpowiedzialności audytora (Gimbar i in., 2016; Backof i in., 2016; Brasel i in., 2016), czy też wpływu KAM's na decyzje inwestorów (Christensen i in., 2014; Backof, 2015; Kohler i in., 2016). Kolejne badania pokazywały zależności między liczbą KAM's a wielkością badanych spółek, ich zyskowością oraz wynagrodzeniem za audyt (Morais i in., 2017). Najmniejszy zakres badań odnosi się do merytorycznej

analizy prezentowanych kluczowych kwestii badania oraz procedur weryfikacyjnych ujawnianych w sprawozdaniach biegłych rewidentów. Wstępne analizy zostały tutaj dokonane na rynku brytyjskim i australijskim, głównie ze względu na wcześniejsze wdrożenie w tych krajach nowych standardów raportowania. Wnioski z nich wynikające są jednak bardzo podobne. Dla każdego z tych rynków można wymienić dosłownie kilka kluczowych kwestii badania, które są raportowane najczęściej (KPMG, 2017; FRC, 2016). Brakuje jednak zdecydowanie badań, które dodatkowo prezentowałyby techniki weryfikacji KAM's. Niniejsza praca dotyczy właśnie tego obszaru.

Celem artykułu jest prezentacja stopnia implementacji zmian w raportowaniu biegłych rewidentów przy audycie sprawozdań finansowych największych spółek na polskim rynku oraz identyfikacja kluczowych kwestii badania i procedur weryfikacyjnych, stosowanych przez audytorów. Wstępna analiza sprawozdań biegłych rewidentów wskazała, że w Polsce część audytorów już wcześniej fakultatywnie wprowadzała pewne zmiany w ich treści, śledząc na bieżąco proponowane zmiany legislacyjne. W związku z powyższym sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Czy w obliczu przedstawionych zmian legislacyjnych polscy audytorzy wprowadzali dobrowolnie pewne modyfikacje w treści wydawanych sprawozdań?
2. Jakie były kluczowe kwestie badania identyfikowane przez polskich audytorów i w jakim stopniu pokrywały się one z wynikami wstępnych międzynarodowych badań w tym zakresie?
3. Jakie techniki weryfikacji stosowali audytorzy i czy można w tym obszarze wyróżnić jakieś elementy wspólne?

Szczegółnej analizie poddano kluczowe kwestie badania oraz procedury kontrolne zaprezentowane przez audytorów w badaniu skonsolidowanych sprawozdań finansowych 30 największych spółek notowanych na rynku podstawowym warszawskiej GPW za lata 2014–2016. Łączna próba badawcza obejmuje 90 sprawozdań biegłych rewidentów.

Cel artykułu przesądził o wyborze metod badawczych, które oparto na analizie krytycznej, porównawczej i opisowej. Podstawę metodyki badawczej stanowi analiza przypadków oraz analiza literatury przedmiotu i aktów prawnych. Do sformułowania wyników zastosowano wnioskowanie dedukcyjne i indukcyjne, wykorzystując metodę analizy oraz syntezy.

Przedstawiony powyżej cel główny oraz pytania badawcze istotnie wpłynęły również na strukturę artykułu. Na początku zaprezentowano legislacyjne i teoretyczne podstawy związane z nowym sprawozdaniem biegłego rewidenta. Przedstawiono tutaj m.in. wyniki wstępnych międzynarodowych badań w tym zakresie. W dalszej części ujęto ogólne wnioski z analizy sprawozdań przedstawionych przez biegłych rewidentów dla wybranej próby badawczej, a następnie szczegółowe wyniki w zakresie ujawnianych KAM's oraz technik weryfikacyjnych. W końcowej części artykułu zawarto podsumowanie.

1. Podstawy teoretyczne i legislacyjne zmian w raportowaniu biegłych rewidentów

Pierwsze prace nad zmianą sprawozdania biegłego rewidenta na szczeblu ogólnosiwiatowym zaczęły się już w 2006 roku od szerokich konsultacji prowadzonych przez IAASB w zakresie oceny użyteczności dokumentów wydawanych przez audytorów. Kontynuowane przez kolejne lata badania poskutkowały szeroką nowelizacją *International Standards on Auditing*. W styczniu 2015 roku zostały opublikowane zmiany standardów, które zaczęły obowiązywać dla audytów sprawozdań finansowych kończących się 15 grudnia 2016 roku lub później. W sumie znowelizowano pięć standardów: ISA 700 *Forming an Opinion and Reporting on Financial Statements*, ISA 705 *Modifications to the Opinion in the Independent Auditor's Report*, ISA 706 *Emphasis of Matter Paragraphs and Other Matter Paragraphs in the Independent Auditor's Report*, ISA 570 *Going Concern*, ISA 260 *Communication with Those Charged with Governance*. Oprócz tego wprowadzono jeden nowy standard ISA 701 *Communicating Key Audit Matters in the Independent Auditor's Report*, który jest najważniejszy w kontekście omawianych zmian. Warto również zaznaczyć, że część krajów nie czekała na reformę ISA, tylko wcześniej wdrożyła już podobne zmiany w raportowaniu audytorów. Dotyczy to przykładowo Wielkiej Brytanii, Holandii czy Australii.

Podobne działania zostały podjęte na poziomie UE. Nowe wytyczne w zakresie raportowania biegłego przedstawiono w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2014/56/UE z dnia 16.04.2014 roku (art. 28) oraz rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady nr 537/2014 z dnia 16.04.2014 roku (art. 10). Zgodnie z tymi aktami nowe zasady raportowania obowiązują do audytów sprawozdań finansowych zaczynających się 17 czerwca 2016 roku lub później, czyli efektywnie dotyczą one rocznych sprawozdań kończących się najwcześniej 30 czerwca 2017 roku.

W kontekście legislacji polskiej należy zwrócić uwagę, że również zostały uchwalone nowe zasady raportowania biegłego rewidenta. Główną podstawą prawną w tym zakresie jest uchwała nr 2041/37a/2018 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 5 marca 2018 roku w sprawie krajowych standardów wykonywania zawodu przedstawiająca wzory sprawozdań audytorów. Z kolei aktualizacja zasad raportowania powiązana m.in. z ujawnianiem kluczowych kwestii badania została ujęta w uchwale nr 2039/37a/2018 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 19 lutego 2018 r. w sprawie krajowych standardów badania (700 (Z), 701, 705 (Z), 706 (Z), 720 (Z), 260 (Z), 570 (Z)).

Znowelizowane standardy międzynarodowe wprowadzają szereg istotnych zmian w przygotowywaniu sprawozdania audytora z badania sprawozdania finansowego. Podstawowe zagadnienia związane z minimalnym zakresem i układem informacji zawartych w nowym sprawozdaniu biegłego rewidenta zostały ujęte w ISA 700 *Forming an Opinion and Reporting on Financial Statements*. Zgodnie z powyższym standardem w sprawozdaniu z badania audytor musi opisać ryzyka istotnego przeoczenia zidentyfikowane podczas badania i swoją reakcję na te ryzyka, przyjęty poziom istotności

(łącznie z uzasadnieniem sposobu jego wyliczenia) oraz zakres audytu. Zmiany dotyczą również obszarów przedstawionych w innych standardach związanych m.in. z kontynuowaniem działalności przez podmiot badany, modyfikacją sprawozdania w zależności od jego rodzaju, komunikowaniem się z organami nadzoru i wreszcie ujawnianiem kluczowych kwestii badania (IAASB, 2015).

Wymagania te zostały w niektórych aspektach wyraźnie rozszerzone na poziomie Unii Europejskiej. W odniesieniu do badania sprawozdań JZP wprowadzono dodatkowe obligatoryjne informacje, które powinny być przedstawione w sprawozdaniu biegłego (Rozporządzenie nr 537/2014, art. 10). Do najważniejszych należą m.in. wskazanie łącznego czasu współpracy badanej spółki z audytorem, oświadczenie audytora o niewykonywaniu usług zabronionych oraz ujawnienie wszystkich innych usług świadczonych przez biegłego na rzecz spółki (jeśli nie zostały one w pełni ujawnione w sprawozdawczości finansowej podmiotu badanego).

Dokładna analiza porównawcza obu regulacji wskazuje jednak, że niektóre obszary dotyczące sprawozdania z audytu zawarte w unijnych przepisach są węższe niż przedstawione w *International Standards on Auditing*. Szczególnie chodzi tutaj o opis kluczowych zagadnień badania. W rozporządzeniu UE zostały one właściwie zawężone wyłącznie do rozszerzonego opisu ryzyka. W ISA 700 wyraźnie wskazuje się jeszcze na przedstawienie znaczących osądów biegłego rewidenta w stosunku do tych obszarów sprawozdania, które opierają się na niepewnych szacunkach oraz efektów badania znaczących zdarzeń i transakcji, które miały miejsce w badanym okresie. Można tutaj oczywiście domniemywać, że istotne i niepewne szacunki ujęte w sprawozdaniu finansowym powinny być traktowane jako element ryzyka, a więc ujawnione również w sprawozdaniu biegłego przygotowanym zgodnie z unijnymi wytycznymi. Dyrektywa i rozporządzenie UE nie wymagają również tak szerokiego przedstawiania zakresu odpowiedzialności audytora. W tym kontekście warto zaznaczyć, że regulacje unijne pozwalają państwom członkowskim na ustalenie dodatkowych wymogów dotyczących zawartości sprawozdania z badania sprawozdania finansowego.

Spośród wielu zmian dotyczących raportowania wyników audytu zdecydowanie największe znaczenie ma obowiązek ujawniania kluczowych kwestii badania. Obszar ten stał się już przedmiotem badań naukowych, aczkolwiek ich zakres nie jest jeszcze zbyt szeroki. Wiele prac dotyczy relacji między kluczowymi kwestiami badania a różnymi aspektami funkcjonowania podmiotów i audytorów. Część analiz prezentuje przykładowo związki między zakresem ujawnień KAM's a odpowiedzialnością audytora. Eksperymenty przeprowadzone przez Ch. Gimbara i in. (2016) oraz A.G. Backofa i in. (2016) dowodzą, że prezentowanie kluczowych kwestii badania powoduje u audytora większą ekspozycję na ryzyko. Jednocześnie inne badania przedstawiają wyniki zupełnie odwrotne (Brasel i in., 2016; Brown i in., 2014). Z kolei badania S.J. Kachelmeiera i in. (2017) wskazują, że ujawnienia kluczowych kwestii badania mogą częściowo chronić audytorów przed odpowiedzialnością. Uczestnicy eksperymentu zdecydowanie obniżyli zakres odpowiedzialności audytora w przypadku szerokich ujawnień KAM's w ich sprawozdaniach. Ekspozycja audytora na ryzyko zmniejszała się

szczególnie wówczas, gdy wykryty później błąd audytora dotyczył tego samego obszaru sprawozdania finansowego, co opisana kluczowa kwestia badania (tzw. efekt ujawnienia).

Inne badania odnoszą się do wpływu ujawnianych kluczowych kwestii badania na decyzje podejmowane przez inwestorów. B.E. Christensen i in. (2014) oraz Backof i in. (2015) dowodzili, że KAM's nie mają większego wpływu na decyzje podejmowane przez drobnych inwestorów nie będących profesjonalistami w swej dziedzinie. Jednocześnie A. Köhler i in. (2016) stwierdził, iż są one ważne dla profesjonalistów. Dodatkowo, negatywne aspekty kluczowych kwestii badania mają znacznie silniejsze oddziaływanie niż pozytywne KAM's. Udowodniono również, że dodatkowe informacje prezentowane przez audytorów zdecydowanie skupiają uwagę czytelników sprawozdań na tych właśnie obszarach i redukują ją w odniesieniu do innych zagadnień (Sirois i in., 2014). Z kolei Pelzer (2016) badał reakcję inwestorów na ujawnianie KAM's. W większości przypadków inwestorzy uważali, iż prezentowanie KAM's jest narzędziem pozwalającym audytorowi na podkreślenie obszarów, w których nie czuł się on zbyt komfortowo. Czytelnicy sprawozdań nie odbierali tych ujawnień jako jasne wskazanie przez audytora najważniejszych obszarów ryzyka.

Ciekawe badania dotyczące kluczowych kwestii badania przeprowadzili również A.I. Morais i in. (2017). Analizą objęto wszystkie spółki giełdowe notowane w ramach indeksów FTSE100, CAC40 i AEX25, dla których audytorzy ujawnili kluczowe kwestie badania w audytach sprawozdań finansowych sporządzonych za 2016 rok. Wyniki wyraźnie wskazały, że liczba KAM's zawarta w sprawozdaniach jest ściśle skorelowana z wielkością podmiotów gospodarczych, ich zyskownością oraz wynagrodzeniem za audyt. Jeśli wymienione wielkości były wyższe, liczba ujawnionych KAM's również rosła.

Zdecydowanie mniejsza liczba badań dotyczy merytorycznej analizy kluczowych kwestii badania prezentowanych przez audytorów. Dość ciekawa analiza z tego zakresu została przygotowana przez KPMG (2017). Dokonano oceny zawartości KAM's w sprawozdaniach wydanych dla 56 spółek notowanych w ramach australijskiego indeksu ASX500. Do najważniejszych obszarów raportowanych przez biegłych rewidentów zaliczono: wartość firmy oraz inne wartości niematerialne i prawne, przychody z działalności podstawowej, fuzje i przejęcia oraz kwestie związane z podatkami. Analiza wskazała, że cztery powyższe tematy stanowiły ponad 40% wszystkich KAM's ujawnionych w tych sprawozdaniach.

Podobne wnioski wynikają z badań przeprowadzonych przez Financial Reporting Council (FRC) dla rynku brytyjskiego, gdzie nowa forma raportowania audytorów funkcjonuje już od ponad dwóch lat (FRC, 2016). Badaniem objęto 278 opinii, co stanowi około 80% łącznej liczby największych przedsiębiorstw notowanych na rynku podstawowym giełdy papierów wartościowych w Londynie. Stwierdzono, że audytorzy najczęściej opisywali kwestie związane z wartością firmy (43% badanych raportów), opodatkowaniem (43%), przychodami (42%) oraz innymi szacunkami związanymi z aktywami (29%). Reszta nie miała już tak istotnego znaczenia.

2. Wstępna weryfikacja dodatkowych opisów w sprawozdaniach biegłych rewidentów z audytu spółek notowanych na warszawskiej GPW za lata 2014–2016

Dla celów wstępnej weryfikacji stopnia implementacji i przygotowania do wdrożenia nowych przepisów dotyczących sprawozdania biegłego rewidenta dokonano analizy dokumentów wydanych przez audytorów dla sprawozdań skonsolidowanych 30 największych spółek notowanych na giełdzie papierów wartościowych w Warszawie za okres 2014–2016. Łączna próba badawcza wyniosła 90 sprawozdań biegłych rewidentów. Stwierdzono, że część audytorów fakultatywnie wdrożyła już opis nowych kwestii ujętych w przedstawionych zmianach regulacyjnych. Podsumowanie stwierdzonych przypadków rozszerzonych opisów zostało zaprezentowane w tabeli 1.

Tabela 1. Rozszerzone elementy opisowe zawarte w sprawozdaniach biegłych rewidentów z badania skonsolidowanych sprawozdań finansowych największych spółek notowanych na GPW w Warszawie

Audyty sprawozdań finansowych za rok		
2016	2015	2014
1. Spółka A (sektor energetyczny), audytor KPMG 2. Spółka B (sektor paliwowy), audytor KPMG 3. Spółka C (sektor telekomunikacji), audytor EY 4. Spółka D (sektor mediów), audytor PwC	1. Spółka A (sektor energetyczny), audytor KPMG 2. Spółka B (sektor paliwowy), audytor KPMG	1. Spółka A (sektor energetyczny), audytor KPMG 2. Spółka B (sektor paliwowy), audytor KPMG

Źródło: opracowanie własne.

Pierwsze dodatkowe opisy nowych kwestii pojawiły się już w dokumentach z badania sprawozdań finansowych za 2014 rok. Dotyczyły to dwóch spółek obsługiwanych przez tego samego audytora – KPMG. Taka sama sytuacja powtórzyła się przy badaniu sprawozdań finansowych za 2015 rok. W szczególności chodziło tutaj o prezentację kluczowych zagadnień badania i opis stosowanych procedur. Z kolei przy audytach za 2016 rok zidentyfikowano już cztery przypadki rozszerzonych zapisów w sprawozdaniach biegłych rewidentów, przy czym w jednym z nich powstał dokument w pełni zgodny z nowymi wytycznymi zawartymi w *International Standards on Auditing*. Oprócz kompleksowego przedstawienia KAM’s audytor zawarł również dość szczegółowy opis poziomu istotności przyjętego w badaniu, sposobu jego ustalenia i uzasadnienie tego wyboru oraz charakterystykę zakresu audytu (m.in. poprzez wyraźne wskazanie spółek grupy kapitałowej badanych przez innych biegłych rewidentów). Należy jednak przy tym zwrócić uwagę, że audytor wybrał pośrednie rozwiązanie – przygotował dwa oficjalne zestawy dokumentów zawierające podsumowanie wyników

audytu: opinię i raport z badania sprawozdania według starych zasad oraz dodatkowo nowe sprawozdanie z badania przygotowane w pełni zgodnie z *ISA 700 Forming an Opinion and Reporting on Financial Statements*.

Podsumowanie zawarte w tabeli 1 wyraźnie pokazuje również, że największe doświadczenie w dodatkowych opisach zawartych w sprawozdaniach biegłych rewidentów ma KPMG, które jako pierwsze wprowadziło te elementy na polskim rynku.

3. Kluczowe kwestie badania oraz procedury weryfikacyjne ujmowane w sprawozdaniach biegłych rewidentów

Zdecydowanie najciekawszą częścią nowego sprawozdania biegłego rewidenta jest raportowanie kluczowych kwestii badania. W odniesieniu do regulacji unijnych będą się one wiązać z opisem najbardziej znaczących rodzajów ryzyka istotnego zniekształcenia i reakcji biegłego w tym obszarze. Podsumowanie najważniejszych obszarów ujawnionych jako kluczowe kwestie badania w przedstawionej powyżej próbie badawczej zostały zaprezentowane w tabeli 2.

Tabela 2. Kluczowe kwestie badania ujawnione w sprawozdaniach biegłych rewidentów

Kluczowe kwestie badania	Spółka A audytor – KPMG			Spółka B audytor – KPMG			Spółka C audytor – EY	Spółka D audytor – PWC	Suma
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2016	2016	
Utrata wartości aktywów trwałych	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Rozpoznawanie przychodów ze sprzedaży	1	1	1				1	1	5
Roszczenia, sprawy sporne, zobowiązania warunkowe				1	1	1	1	1	5
Rezerwa na koszty	1	1	1						3
Odzyskiwalność aktywów z tytułu podatku odroczonego							1	1	2

Kluczowe kwestie badania	Spółka A audytor – KPMG			Spółka B audytor – KPMG			Spółka C audytor – EY	Spółka D audytor – PWC	Suma
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2016	2016	
Odszkodowanie dotyczące spółki zależnej					1	1			2
Rozliczenie nabycia innych podmiotów								1	1
Obowiązkowy stan zapasów				1					1
Zasady amortyzacji								1	1
SUMA	3	3	3	3	3	3	4	6	28

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych wskazuje, że we wszystkich przypadkach za kluczową kwestię badania uznano utratę wartości aktywów niefinansowych. Została ona wskazana w każdym sprawozdaniu biegłego rewidenta. Kolejnymi dwoma istotnymi obszarami jest ujmowanie przychodów oraz ujawnianie roszczeń, spraw spornych i zobowiązań warunkowych. Z pozostałych elementów na uwagę zasługuje jeszcze kwestia rzetelności szacowania aktywów z tytułu odroczonego podatku dochodowego (wystąpiła ona w badaniu dwóch różnych podmiotów). Wyniki analizy są dość podobne do danych prezentowanych w opisanych wcześniej badaniach międzynarodowych (KPMG, 2017; FRC, 2016). W przypadku Polski również można wyodrębnić dosłownie kilka najważniejszych kluczowych kwestii badania, które powtarzają się w większości sprawozdań biegłych rewidentów. Niektóre KAM's są też zbieżne pod względem merytorycznym. W badaniach rynku brytyjskiego i australijskiego najczęściej wymieniano problemy związane z wartościami niematerialnymi i prawnymi, szacowaniem przychodów, kwestiami podatkowymi oraz przewartościowaniem aktywów. W przypadku Polski większość tych obszarów się powtórzyła, ale dodatkowo zwracano jeszcze uwagę na ryzyko związane z roszczeniami i zobowiązaniami warunkowymi. W opisanych wcześniej badaniach międzynarodowych tego elementu brakowało.

Porównując liczbę kluczowych zagadnień audytu, zgłaszanych przy badaniu poszczególnych spółek należy stwierdzić, że średnio w opiniach audytorzy wskazywali na trzy takie obszary. Wytyczne IAASB wyraźnie mówią, iż liczba zgłaszanych KAM's może być ściśle powiązana z wielkością i złożonością organizacyjną spółki oraz branżą. Przy badaniu spółek giełdowych audytor powinien zgłosić co najmniej

jedną kluczową kwestię badania (IAASB, 2015). Najwięcej KAM's zostało opisanych przez PwC przy badaniu sprawozdania finansowego spółki D. Z kolei krótka analiza kluczowych obszarów rewizji zgłaszanych przez audytora w badaniach sprawozdań tego samego podmiotu za kolejne lata pokazuje, że obszary te nie ulegają istotnym zmianom. Najlepszym przykładem jest tutaj spółka A, dla której przez kolejne trzy lata audyt przeprowadzała firma KPMG i co roku zgłaszała ona te same KAM's.

Zgodnie z ISA 701 audytor powinien również wyraźnie uzasadnić, dlaczego dana kwestia została przez niego uznana za kluczową oraz jakie procedury wykonał w tym obszarze. Warto więc dokonać głębszej analizy w tym kontekście, szczególnie w odniesieniu do najczęściej pojawiających się kwestii, czyli utraty wartości aktywów, ustalania przychodów ze sprzedaży oraz ujawniania roszczeń spornych i zobowiązań warunkowych.

Jeśli chodzi o utratę wartości aktywów, to w większości przypadków była ona ściśle powiązana ze zmianami makroekonomicznymi zachodzącymi w poszczególnych branżach. W sprawozdaniu z badania spółki B działającej w sektorze paliwowym audytor podkreślił, że podmiot dokonał aktualizacji testów na utratę wartości rzeczowych aktywów trwałych i wartości niematerialnych i prawnych z powodu spadków cen ropy naftowej na rynkach światowych oraz zmian strategii grupy kapitałowej dotyczącej poszukiwania nowych źródeł zasobów. Jednocześnie zauważono, że ocena wartości odzyskiwalnej tych aktywów oparta jest na szeregu założeń i szacunków, szczególnie w odniesieniu do wysokości przyszłych przepływów pieniężnych oraz stopy dyskonta. W odniesieniu do tego typu działalności prognozowane przepływy pieniężne zależą bowiem w dużym stopniu od długoterminowych założeń makroekonomicznych związanych z przewidywanymi marżami rafineryjnymi. Z tego też względu prognozy te obarczone są znaczącym ryzykiem zmian. W przypadku spółki A działającej w sektorze energetycznym główną przyczyną aktualizacji testów na utratę wartości aktywów była niekorzystna sytuacja w branży, objawiająca się spadkiem cen na rynku hurtowym oraz zmianami legislacyjnymi. Audytor również zwrócił uwagę, że prognozowane przy wycenie przepływy pieniężne zależą przede wszystkim od długoterminowych założeń dotyczących kształtowania się cen energii elektrycznej, węgla, gazu, praw do emisji dwutlenku węgla oraz certyfikatów pochodzenia energii. Z kolei w przypadku spółki C i D testom na utratę wartości poddawano wartość firmy prezentowaną w ramach wartości niematerialnych i prawnych. W obu sytuacjach audytor podkreślił wysoką istotność tej pozycji oraz zaznaczył, że osąd zarządu w tym względzie jest oparty na wielu założeniach, tj. strategii grupy, przyszłych przychodach, kosztach i przepływach pieniężnych, średnioważonym koszcie kapitału oraz końcowej stopie wzrostu. Wydaje się więc, że we wszystkich powyższych przypadkach audytorzy zastosowali dość szerokie uzasadnienie uznania tego obszaru na kluczową kwestię badania, podając konkretne kwoty szacunków i odpisów wynikających z tych analiz.

Biorąc pod uwagę zagadnienie przychodów praktycznie w każdym badaniu audytorzy również zwracali uwagę na ich powiązanie z branżą. W przypadku spółki C i D działających w sektorze telekomunikacji i mediów głównym źródłem przychodów są

opłaty abonamentowe z tytułu pakietów programowych prywatnej telewizji cyfrowej oraz usług telekomunikacyjnych. Ryzyko jest związane ze skomplikowanymi systemami billingowymi, które przetwarzają duże ilości danych w połączeniu z kombinacją różnych produktów i usług oraz zmianą cen w trakcie roku. Natomiast w przypadku spółki A kluczowe kwestie badania odnoszą się do przychodów z tytułu rekompensat związanych z pokrywaniem kosztów powstałych u wytwórców w sytuacji przedterminowego rozwiązania umów sprzedaży mocy i energii elektrycznej. Obszar ten jest bowiem ściśle regulowany przepisami prawa, które nie są stabilne.

Ostatnią często poruszaną kluczową kwestią badania były roszczenia, sprawy sporne i zobowiązania warunkowe. W tym zakresie audytorzy każdorazowo podkreślali, że badane podmioty są stronami postępowań sądowych i administracyjnych (w tym jeden również antymonopolowych, zgodności z wymogami regulacyjnymi oraz ochroną klientów). Wobec powyższego ocena, czy i w jakiej wysokości powstaje obowiązek utworzenia rezerwy oraz ujawnienia zobowiązań warunkowych wiąże się z nieodłącznym ryzykiem niepewności i subiektywnym osądem zarządu. Zwiększa to w sposób oczywisty ryzyko badania.

Jak wspomniano wcześniej, ISA 701 wymaga również aby audytorzy przedstawili krótko procedury badania zastosowane przy weryfikacji kluczowych kwestii badania. Ich analiza pozwala czytelnikom na szersze zapoznanie się z metodologią badania i przybliżyć warsztat biegłego rewidenta. Syntetyczne zestawienie procedur audyto- wych zastosowanych dla najważniejszych KAM's zostało zawarte w tabeli 3.

Tabela 3. Procedury weryfikacji kluczowych kwestii badania opisane w sprawozdaniach biegłych rewidentów

KAM's	Procedury audytowe
Utrata wartości aktywów trwałych	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ocena kontroli wewnętrznych mających na celu identyfikację przesłanek utraty wartości 2. Ocena poprawności osądów podmiotu w zakresie istnienia przesłanek utraty wartości 3. Ocena prawidłowości pogrupowania aktywów w ośrodki wypracowujące środki pieniężne 4. Krytyczna ocena założeń i dokonanych szacunków służących określeniu wartości odzyskiwalnej aktywów trwałych i odpisów z tytułu utraty wartości: <ul style="list-style-type: none"> • testowanie przygotowanego przez podmiot modelu zdyskontowanych przepływów pieniężnych przy wsparciu wewnętrznych specjalistów audytora, • ocena zasadności założeń makroekonomicznych, w tym dotyczących stopy dyskonta, kursów walut, cen itd., poprzez porównanie ich do źródeł zewnętrznych, • sprawdzenie poprawności matematycznej i spójności metodologicznej modeli wyceny 5. Ocena przygotowanej przez podmiot analizy wrażliwości wyników testów na utratę wartości 6. Ocena poprawności oraz kompletności ujawnień w tym zakresie

ciąg dalszy tab. 3

KAM's	Procedury audytowe
Rozpoznawanie przychodów ze sprzedaży	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zrozumienie i ocena środowiska kontroli wewnętrznych dotyczących ujęcia, wyceny i prezentacji poszczególnych typów przychodów ze sprzedaży 2. Ocena zgodności polityki rachunkowości w obszarze rozpoznawania przychodów z odpowiednimi regulacjami prawnymi, w szczególności związanych z istotnymi szacunkami i osądami 3. Analiza wybranych systemów IT stosowanych w procesie rozpoznawania przychodów (np. billingowych) 4. Ocena założeń i szacunków zarządu związanych z przychodami, głównie w zakresie umów wieloelementowych oraz udzielanych rabatów 5. Analiza istotnych kontraktów z odbiorcami 6. Testy kontroli wewnętrznych w zakresie ujęcia i weryfikacji przychodów billingowych 7. Testy szczegółowe polegające m.in. na uzgodnieniu wystawionych faktur sprzedaży, umów, zastosowanych stawek oraz otrzymanych płatności 8. Ocena zastosowanego modelu służącego określeniu przychodów z tytułu rekompensat (tylko w przypadku spółki A działającej w branży energetycznej) oraz jego testowanie 9. Ocena kompletności ujawnień w zakresie przychodów
Roszczenia, sprawy sporne, zobowiązania warunkowe	<ol style="list-style-type: none"> 1. Monitorowanie zewnętrznych źródeł informacji w celu identyfikacji naruszeń przepisów prawa dotyczących prowadzonej działalności 2. Analiza kosztów usług prawnych poniesionych w danym roku oraz przekazanie prawnikom obsługującym podmiot pisemnych zapytań dotyczących prowadzonych i potencjalnych postępowań sądowych 3. Analiza uzyskanych odpowiedzi na powyższe zapytania i omówienie wybranych kwestii z prawnikami badanego podmiotu 4. Przegląd protokołów z posiedzeń zarządów oraz rad nadzorczych, przegląd korespondencji z instytucjami nadzoru 5. Krytyczna ocena założeń i szacunków zarządu (w tym prawdopodobieństwa negatywnego rozstrzygnięcia) związanych z roszczeniami i sprawami spornymi, w zakresie ujęcia rezerw lub ujawnienia zobowiązań warunkowych 6. Omówienie wybranych spraw sądowych i spornych z wewnętrznymi specjalistami audytora 7. Ocena poprawności i kompletności ujawnień dotyczących tego zakresu w sprawozdaniu

Źródło: opracowanie własne.

Analizując sprawozdania różnych audytorów należy zaznaczyć, że w większości przypadków stosowali oni bardzo podobne procedury weryfikacyjne przy najważniejszych kluczowych kwestiach badania. Jest to po zresztą zrozumiałe, gdyż warsztat metodyczny rewizji finansowej ma już wieloletnią tradycję i jest ściśle określony w przepisach prawa. Wiedza na ten temat nie była jednak do tej pory dość szeroko propagowana

wśród innych grup zawodowych, a już z pewnością nie wśród odbiorców sprawozdań finansowych. Z tego też względu wydaje się, że obowiązek syntetycznego przedstawienia tych kwestii w sprawozdaniu biegłego z pewnością poszerzy perspektywę odbiorcy i jednocześnie przybliży kontekst wyników audytu.

Biorąc pod uwagę zawartość merytoryczną stosowanych procedur warto wspomnieć, że praktycznie w każdej kluczowej kwestii badania można wyodrębnić pewien wspólny schemat podejmowanych czynności. Zwykle audytorzy zaczynali od rozpoznania środowiska kontroli wewnętrznej i związanych z nim testów zgodności, a później przechodzili do badań szczegółowych, czyli testów wiarygodności. Ostatnim punktem było zawsze uzgodnienie zakresu ujawnień i poprawności prezentacji w badanym sprawozdaniu finansowym. Można też zauważyć, że audytorzy stosowali bardziej pogłębione techniki badawcze w przypadku pozycji opartych w dużym stopniu na szacunkach. Ryzyko audytu jest wówczas wyższe, gdyż prezentowane kwoty są często wysokie i niejednokrotnie wynikają z dokumentów przedstawiających skomplikowane modele wyceny. W takich przypadkach wspieranie się dodatkowo wiedzą ekspercką i korzystanie z pomocy specjalistów w danej dziedzinie jest nieomal konieczne. Dotyczyło to w szczególności testów na utratę wartości aktywów trwałych.

Podsumowanie

Zaprezentowana analiza zmian legislacyjnych w zakresie raportowania przez biegłego rewidenta wyników audytu powiązana z przykładami ich praktycznego zastosowania na polskim rynku wyraźnie wskazuje, że obecnie czytelnik pozyska więcej informacji nie tylko na temat badanej jednostki, ale przede wszystkim warsztatu pracy audytorów. Pozwala to na szersze zrozumienie istoty audytu i zidentyfikowanie potencjalnych obszarów ryzyka związanych z działalnością spółki. Szczególne znaczenie w tym kontekście ma obowiązek zaprezentowania kluczowych kwestii badania oraz przyjętych technik weryfikacyjnych. Szczegółowe badania dotyczące tego obszaru zaprezentowane w artykule dla największych polskich spółek giełdowych wyraźnie potwierdzają, że część audytorów już wcześniej przygotowywała się do zmian i fakultatywnie wdrażała nowe zapisy w swoich sprawozdaniach. Pierwsze komentarze audytorów pojawiły się w badaniach sprawozdań finansowych za 2014 rok, chociaż nie był to znaczący odsetek. Największe doświadczenie na polskim rynku w tym zakresie ma KPMG.

Analiza treści sprawozdań audytorów wskazuje, że do kluczowych kwestii badania we wszystkich przypadkach zaliczono ryzyko związane z testowaniem utraty wartości aktywów (głównie wartości niematerialnych i prawnych). Kolejnymi ważnymi obszarami okazało się ujmowanie przychodów ze sprzedaży, ujawnianie roszczeń, spraw spornych i zobowiązań warunkowych oraz kwestie rozliczania aktywów z tytułu odroczonego podatku dochodowego. Cztery wymienione powyżej zagadnienia były zdecydowanie najważniejsze. Wyniki te w dużym stopniu pokrywają się z podobnymi analizami prowadzonymi dla innych krajów, choć zakres tych porównań jest jeszcze znikomy.

Audytorzy dość szczegółowo prezentowali również uzasadnienie wyboru danej kluczowej kwestii badania oraz zastosowane techniki weryfikacyjne. W tym obszarze, w większości przypadków dla wybranych KAM's stosowali bardzo podobne procedury badawcze. Szczególnie widoczne to było w odniesieniu do kontroli roszczeń i zobowiązań warunkowych. Można też zauważyć, że audytorzy stosowali bardziej szczegółowe techniki weryfikacyjne w przypadku pozycji opartych wyłącznie na szacunkach, niejednokrotnie korzystając z pomocy zewnętrznych ekspertów.

Należy zaznaczyć, że istotnym ograniczeniem przedstawionej analizy jest jeszcze w miarę mała próba badawcza. Wynika to oczywiście z faktu, że w Polsce obowiązkowo nowe sprawozdania audytorów są przygotowywane dla sprawozdań finansowych rozpoczynających się najwcześniej 17 czerwca 2016 roku. Jednak już ta wstępna analiza ujawnień fakultatywnych w sprawozdaniach biegłych rewidentów pozwala na wyraźne określanie kierunków kolejnych prac badawczych. Będą się one wiązały z pogłębioną analizą zakresu i rodzaju ujawnianych KAM's oraz stosowanych w tym obszarze procedur kontrolnych w podziale na wielkość spółek oraz branże.

Literatura

- Backof A.G. (2015), *The impact of audit evidence documentation on jurors' negligence verdicts and damage awards*, „Accounting Review”, 90 (6), s. 2177–2204.
- Backof A.G., Bowlin K., Goodson B. (2016), *The impact of proposed changes to the content of the audit report on jurors' assessments of auditor negligence*, Working paper, University of Virginia, University of Mississippi, University of Cincinnati, s. 1–46.
- Brasel K., Marcus M.D., Jonathan H., Grenier J.H., Reffett A. (2016), *Risk disclosure preceding negative outcomes: the effects of reporting critical audit matters on judgments of auditor liability*, „Accounting Review”, 91 (5), s. 1345–1362.
- Brown T., Majors T., Peecher M. (2014), *The impact of a judgment rule and critical audit matters on assessments of auditor legal liability. The moderating role of legal knowledge*, Working paper, University of Illinois at Urbana-Champaign, University of Southern California, DOI: org/10.2139/ssrn.2483221.
- Carcello J.V. (2012), *What do investors want from the standard audit report? Results of a survey of investors conducted by the PCAOB's Investor Advisory Group*, „The CPA Journal” (January), s. 22–28.
- Christensen B.E., Glover S.M., & Wolfe C.J. (2014), *Do critical audit matter paragraphs in the audit report change nonprofessional investors' decision to invest?* „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, 33 (4), s. 71–93.
- Cordoş G.S. & Fülöp M.T. (2015), *Understanding audit reporting changes: introduction of key audit matters*, „Accounting and Management Information Systems”, 14 (1), s. 128–152.
- Gimbar Ch., Hansen B. & Ozlanski M.E. (2016), *The effects of critical audit matter paragraphs and accounting standard precision on auditor liability*, „Accounting Review”, 91(6), s. 1629–1646.
- Kachelmeier S.J., Schmidt J.J. & Valentine, K. (2017, January), *The disclaimer effect of disclosing critical audit matters in the auditor's report*, <https://pdfs.semanticscholar.org/e3fc/9f2bf55ae08dd0ac0d3697db7b7321fb99c1.pdf>.
- Köhler A., Quick R. & Willekens M. (2016), *The new European audit regulation arena: discussion of new rules and ideas for future research*, „International Journal of Auditing”, 20 (3), s. 211–214.
- Morais A.I. & Pinto I. (2017), *Determinants of key audit matters disclosure: evidence from the UK, the Netherlands and France*, http://www.eufin2017.com/wp-content/uploads/2017/08/2017_16.pdf.

Sirois L.P., Bédard J. Bera P. (2017), *The informational value of key audit matters in the auditor's report: evidence from an eye-tracking study*, http://www.isarhq.org/2014_downloads/papers/ISAR2014_Sirois_Bedard_Bera.pdf

Źródła internetowe

- Chartered Accountants Australia and New Zealand (2015, April), *Revolutionising reporting: why care? The future of audit reporting*, <https://www.charteredaccountantsanz.com/-/media/07fc4db86aeb4478bc67c643683013fb.ashx>.
- EY (2014, October), *EU Audit legislation. Understanding the legislation and how it will affect you*, [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_-_EU_audit_legislation_Understanding_the_legislation_and_how_it_will_affect_you/\\$FILE/EY-EU-audit-legislation-public-interest-entities.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_-_EU_audit_legislation_Understanding_the_legislation_and_how_it_will_affect_you/$FILE/EY-EU-audit-legislation-public-interest-entities.pdf).
- EY (2016, January), *Enhanced auditor's reporting. Assurance – special edition*, [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-enhanced-auditors-reporting/\\$FILE/EY-enhanced-auditors-reporting.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-enhanced-auditors-reporting/$FILE/EY-enhanced-auditors-reporting.pdf).
- Financial Reporting Council (2016, January), *Extended auditor's reports. A further review of experience*, <https://www.frc.org.uk/getattachment/76641d68-c739-45ac-a251-cabbfd2397e0/Report-on-the-Sec-ond-Year-Experience-of-Extended-Auditors-Reports-Jan-2016.pdf>
- IAASB (2015, January), *New and revised auditor reporting standards and related conforming amendments*, <https://www.ifac.org/system/files/uploads/IAASB/Audit%20Reporting-At%20a%20Glance-final.pdf>
- IAASB (2015, March), *The new auditor's report*, <https://www.iaasb.org/new-auditors-report>
- IAASB (2015, January 30), *Auditor reporting – key audit matters*, <https://www.ifac.org/publications-resources/auditor-reporting-key-audit-matters>
- IAASB (2015, April 22), *Auditor reporting – illustrative key audit matters*, <https://www.ifac.org/publications-resources/auditor-reporting-illustrative-key-audit-matters>
- KPMG (2017, March 28), *Key audit matters*, <https://home.kpmg.com/au/en/home/insights/2017/03/key-audit-matters-auditor-report-28-march-2017.html+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl>
- PwC (2015, February), *EU Audit Reform – Audit Firm Reporting*, <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/publications/assets/pwc-fact-sheet-4-summary-of-eu-audit-reform-requirements-relating-to-auditor-reporting-feb-2015.pdf>

Akty prawne i standardy rachunkowości

- Directive 2014/56/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2006/43/EC on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts, European Parliament, Brussels.
- Krajowa Rada Biegłych Rewidentów (2018a), Krajowy standard badania 700 (z) w brzmieniu Międzynarodowego standardu badania 700 (zmienionego) *Formułowanie opinii oraz sprawozdawczość na temat sprawozdania finansowego*, Załącznik nr 1.1 do uchwały Nr 2039/37a/2018 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 19 lutego 2018 r., Warszawa.
- Krajowa Rada Biegłych Rewidentów (2018b), Krajowy standard badania 701 w brzmieniu Międzynarodowego standardu badania 701 *Przedstawianie kluczowych spraw badania w sprawozdaniu niezależnego biegłego rewidenta*, Załącznik nr 1.2 do uchwały Nr 2039/37a/2018 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 19 lutego 2018 r., Warszawa.
- Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on specific requirements regarding statutory audit of public-interest entities and repealing Commission Decision 2005/909/EC, European Parliament, Brussels.

Uchwała nr 2039/37a/2018 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 19 lutego 2018 r. w sprawie krajowych standardów badania (700 (Z), 701, 705 (Z), 706 (Z), 720 (Z), 260 (Z), 570 (Z)).

Uchwała nr 2041/37a/2018 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 5 marca 2018 r. w sprawie krajowych standardów wykonywania zawodu.

Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym, Dz.U. 2017, poz. 1089.